

בין זיכרון לאינטרסים: ישראל, טורקיה והסוגיה הארמנית

מאת פרופ' אפרת אביב

מבט מבס"א, מס' 2,397, 28 ביולי 2026

תקציר: במשך שנים היה נושא העם הארמני אחד ממוקדי הרגישות המרכזיים ביחסי ישראל-טורקיה. אף שאין מדובר בנושא שעמד בלב היחסים הבילטרליים, הוא שב ועלה בכל פעם שנדונה שאלת ההכרה ברצח העם הארמני, והעמיד את ישראל בפני דילמה מורכבת: כיצד לאזן בין המחויבות לזיכרון היסטורי ולמאבק בהכחשת רצח עם, לבין החשיבות האסטרטגית של יחסיה עם טורקיה. לאורך השנים, משרד החוץ הישראלי ראה בסוגיה זו בראש ובראשונה סוגיה מדינית בעלת השלכות ישירות על היחסים עם אנקרה, ולא רק ויכוח היסטורי או מוסרי. המאמר מראה כי מתח זה אינו מאפיין רק את מדיניותה של ישראל. גם ארמניה נוקטת בשנים האחרונות גישה פרגמטית יותר, ומקדמת תהליך נורמליזציה עם טורקיה ללא התנייתו בהכרה ברצח העם. מכאן שהסוגיה הארמנית משקפת מציאות דינמית, שבה שתי המדינות נדרשות לאזן בין הזיכרון ההיסטורי לבין אינטרסים אסטרטגיים משתנים.

השינוי בשיח הציבורי והפוליטי בישראל סביב סוגיית רצח העם הארמני החל כבר בשנות התשעים. הדמות המרכזית שהובילה אותו הייתה שר החינוך דאז, יוסי שריד. במהלך כהונתו כשר החינוך היה שריד לשר הישראלי הראשון שהשתתף בטקס הזיכרון הרשמי לקורבנות רצח העם הארמני בירושלים לציון יום השנה ה-85 לרצח העם.

בנאומו באפריל 2000 התייחס שריד במפורש ל"רצח העם הארמני" והצהיר כי בכוונתו לפעול כדי שתלמידי ישראל ילמדו על האירועים במסגרת מערכת החינוך. צעדיו עוררו מתיחות דיפלומטית עם טורקיה, אך הם סימנו לראשונה עמדה ישראלית פומבית ברמת שר מכהן בעד הכרה ברצח העם הארמני. את המאבק המשיך בשנים שלאחר מכן חבר הכנסת, ולימים נשיא ישראל ראובן (רובי) ריבלין, שכונה מעל בימת הכנסת את אירועי 1915 "רצח עם". החל משנת 2011 הצטרפו למאבק חברי כנסת נוספים. שיאו של התהליך היה בשנת 2015 בהחלטת ועדת החינוך, התרבות והספורט של הכנסת להכיר ברצח העם הארמני, אף שממשלת ישראל באותה עת לא אימצה הכרה רשמית, בעיקר בשל השיקולים האסטרטגיים הנוגעים ליחסיה עם טורקיה. ב-28 ביוני 2026 אישרה ממשלת ישראל פה אחד את הצעת שר החוץ גדעון סער להכיר ברצח העם הארמני, אולם כדי שההכרה תהיה בעלת תוקף פרלמנטרי מלא, יש צורך בהבאת ההחלטה גם

להצבעה בכנסת. לפי פרסומים, ההצבעה לא התקיימה והנושא הוסר מסדר היום של הכנסת לפני היציאה לפגרת הקיץ. ההערכה הרווחת היא שהנושא הוסר בעקבות התערבותה של ממשלת אזרבייג'ן, אשר מעבר להיותה בעלת בריתה האסטרטגית של טורקיה, מצויה בסכסוך מתמשך עם ארמניה. סביר להניח שהמהלך שיקף נכונות ישראלית לאותת לטורקיה כי למדיניותה העוינת כלפי ישראל יש מחיר מדיני. באשר לעיתוי ההחלטה, אמר שר החוץ: "לעולם לא מאוחר מדי לעשות את הדבר הנכון."

ממסמך שמצוי בארכיון המדינה עולה שהדיון בנושא הארמני לא התנהל רק בין ממשלות אלא גם בקרב דעת הקהל והקהילות היהודיות בעולם. המסמך, שהועבר לממשלת ישראל על ידי ז'ק קמחי (Jak Kamhi) – שהיה תעשיין טורקי מוביל, יושב ראש קבוצת Profilo, ואחת הדמויות הציבוריות המשפיעות ביותר בקהילה היהודית בטורקיה וכהן כיושב הראש המייסד של קרן שנת ה-500 (Quincentennial Foundation) אחד הבולטים בדובריה של אנקרה בעולם היהודי – מנסה להוכיח כי קיימת מחלוקת היסטורית ומשפטית סביב אירועי 1915, וכי אין מקום לקבוע מסקנה חד-משמעית ללא בחינה היסטורית מקיפה. בירושלים הבינו היטב שהסוגיה הארמנית אינה נוגעת רק לעבר אלא גם להווה, ושמאחורי ההתנגדות הטורקית להכרה עומדים גם שיקולים של זהות לאומית, אחריות מדינתית, חשש מתביעות משפטיות ופיצויים. מכאן שהוויכוח אינו נסוב רק על פרשנות העבר אלא גם על האינטרסים בהווה.

ישראל מצידה הדגישה כי אין זה מתפקידה להכריע בוויכוחים היסטוריים בין עמים אחרים, במיוחד כאשר הכרעה כזו עלולה לגרום נזק ממשי לאינטרסים הלאומיים שלה. בהמשך התעורר בישראל גם החשש כי הכרה ב"שואת הארמנים" תזיק לייחודיותה של השואה היהודית. הצד הטורקי ניסה לשכנע את ישראל שארמניה מנסה בכל כוחה להשוות את שואת יהודי אירופה עם זו של הארמנים, ומזכירים כי יש בכך משום סכנה שיהא זה "תקדים שימושי". בכלל, אנקרה ניסתה ליצור השוואה בין האימפריה העות'מאנית שלפני רצח העם לבין גרמניה של שנות השלושים כדי להוכיח שלא הייתה התעללות במיעוטים באימפריה בשנים שטרם הרצח. בהמשך טענו הטורקים שבעוד השואה התרחשה באירופה, דיפלומטים טורקים באירופה הצילו יהודים מהתופת. ההתייחסות היא בין היתר ל-Selahattin Ülkümen שהוכר בשנת 1989 על ידי יד ושם כחסיד אומות העולם. הטורקים הדגישו שהם היו המדינה בעלת הרוב המוסלמי הראשונה בעולם שהכירה בישראל ב-1949, ואף ניסו לשכנע בכל תוקף את ישראל כי מדובר במחלוקת היסטורית ולא בסוגיה מדינית, וכי אין הסכמה גורפת בקרב החוקרים על כך שאכן מדובר ברצח עם. לצד הטענות ההיסטוריות, ניכרת במסמך גם פנייה ערכית אל הקורא היהודי. מחבריו מדגישים כי העם היהודי, שחוזה את השואה, מכיר היטב את משמעותם של אסונות לאומיים ושל רדיפות, ולכן עליו להיזהר מלקבל הכרעות היסטוריות ללא בחינה ביקורתית של כלל הראיות. במילים אחרות, הטורקים ביקשו לרתום את רגישותם ההיסטורית והמוסרית של היהודים כדי לשכנעם שלא להצטרף למאבק הארמני, ולתמוך בעמדה הקוראת להמשך מחקר ולהימנעות מהכרעות פוליטיות. למעשה, אנקרה ביקשה להציג את עצמה כמדינה ידידותית לישראל ולעם היהודי, וככזו הראויה לתמיכתם גם כאשר היא ניצבת בפני ביקורת בין לאומית. במובן זה, המסמך אינו רק ניסיון להגן על הנרטיב הטורקי בנוגע לאירועי 1915, אלא גם חלק ממאמץ דיפלומטי רחב לשמר את הברית האסטרטגית עם ישראל ולגייס את השפעתם של ארגונים יהודיים בזירה האמריקנית והבין-לאומית. הסוגיה הארמנית מוצגת כמבחן לנאמנותם של ידידיה של טורקיה.

במקביל, ישראל נאלצה להתמודד גם עם לחץ מצד ארגונים יהודיים ברחבי העולם. חלקם תמכו בעמדת הממשלה, מתוך רצון לשמר את היחסים האסטרטגיים עם טורקיה, בעוד אחרים סברו כי החובה המוסרית מחייבת הכרה ברצח העם הארמני. הגישה לטובת טורקיה נבעה מן החשיבות הרבה שיוחסה ליחסים עמה, אשר במיוחד בשנות

התשעים ובראשית שנות האלפיים נתפסו כבעלי חשיבות מכרעת לביטחונה ולמעמדה האזורי של ישראל. על רקע זה נדחקה הסוגיה הארמנית לשוליים והוכפפה לשיקולי מדיניות החוץ. מכלול המסמכים מלמד כי בעיני משרד החוץ הישראלי שאלת רצח העם הארמני הייתה מבחן ליכולתה של ישראל לאזן בין מחויבויות ערכיות לבין אינטרסים אסטרטגיים, ומכאן נגזרה המדיניות העקבית שננקטה לאורך השנים.

המדיניות הישראלית של הימנעות מהכרה רשמית ברצח העם הייתה עקבית, והמשיכה גם לאחר שהנשיא האמריקני הקודם, ג'ו ביידן, הכריז רשמית על הכרת ארצות הברית ברצח העם הארמני ב-24 באפריל 2021, יום הזיכרון השנתי לרצח העם הארמני.

להערכתו, אף שהמהלך בעל משמעות סמלית והיסטורית, אין לצפות שיסנה באופן מהותי את יחסי ישראל עם טורקיה, ארמניה (שלא הגיבה להכרה הישראלית) ואזרבייג'ן. ערוצי הקשר בין ישראל לבין טורקיה עדיין קיימים, והמשך פעילותם של דיפלומטים טורקים בישראל מעיד שגם אנקרה אינה מעוניינת לנתקם לחלוטין והיא מותירה פתח לשיקומם בעתיד, כך לפחות עד ההכרה בכנסת – אם זו תתרחש. ישראל תצטרך לתת את הדעת על השאלה האם ההכרה תישאר בגדר כותרת בלבד ותיחשב למהלך פוליטי, או תבוא לידי ביטוי במערכת החינוך, במחקר האקדמי, בטקסי זיכרון ובפעילות ציבורית, שאז ניתן יהיה לראות בה החלטה ערכית אמיתית ובעלת משמעות ארוכת טווח. נוסף על כך, יהיה עליה לדון גם בסוגיות אחרות של רצח עם והכרה בהן, למשל רצח העם של היוונים הפונטים ורצח העם של האשורים (Sayfo), שהתרחשו תחת שלטון האימפריה העות'ומאנית.

נקודה אחרונה, חשובה לא פחות: מאז 2022 מנהלות טורקיה וארמניה תהליך הדרגתי של נורמליזציה באמצעות שליחים מיוחדים; תהליך זה הואץ בשנה האחרונה וכולל צעדים מעשיים, ובהם שיקום והפעלה מחדש של קו הרכבת ההיסטורי בין קרס (Kars) לגיומרי (Gyumri), שיקום גשר אני (Ani Bridge) שעל נהר אחוריאן (Akhuryan River) בגבול בין שתי המדינות, והשלמת ההיערכות לפתיחת סחר ישיר בין המדינות. גם אם מדובר עדיין בתהליך של בניית אמון ולא בנורמליזציה מלאה, ארמניה עצמה מוכנה כיום לנהל דיאלוג עם אנקרה מבלי להציב הכרה טורקית ברצח העם הארמני כתנאי מוקדם, ובכך היא מעדיפה, לפחות בשלב זה, אינטרסים אסטרטגיים על פני הזיכרון ההיסטורי. אם כן, האם פרגמטיזם מדיני הוא לגיטימי כאשר ארמניה נוקטת בו, אך פסול כאשר ישראל פועלת באופן דומה?

פרופ' אפרת אביב היא חוקרת בכירה במרכז בגין-סאדאת למחקרים אסטרטגיים ופרופסור חבר במחלקה להיסטוריה כללית באוניברסיטת בר-אילן.

פרסומי מרכז בס"א ומחקריו מתאפשרים הודות לנדיבותם של סול קושיצקי ומשפחתו